

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN SANATSAL FAALİYETLERİ*

Çetin Aykurt**

Özet

Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihi boyunca can ve mal kaybına neden olan büyük savaşlardan biridir. Bu savaş, ağırlıklı olarak Avrupa kıtasında gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda, "topyekûn savaş" kavramı ilk defa ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, bir dizi gelişmeler sonucu Almanya'nın yanında olarak Birinci Dünya Savaşı'nın içinde kendini buldu. Bunun neticesinde Irak, Suriye ve Filistin, Kafkasya ve Çanakkale cephelerinde düşman devletlere karşı büyük bir savaş içine girdi. Osmanlı Devleti'nin ekonomik bir sıkıntıda olduğu bir dönemde gerçekleşen cephe savaşları toplum içinde de büyük bir dayanışmayı ortaya çıkardı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti birtakım sanatsal faaliyetler düzenleyerek maddî ve manevî destek temin etmek suretiyle Osmanlı ordusuna katkı sağladı. Bu sanatsal faaliyetler içinde azınlık okullarını da görmekteyiz. Bu çalışmamızda sanatsal faaliyetler değerlendirilerek sağlanan maddî ve manevî destek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Sanatsal Faaliyetler*

Abstract

Artistic Activities of the Red Crescent Society in the First World War

The First World War is one of the major wars in human history that caused loss of life and property. It took place mainly in Europe. With this war, the term 'total war' was used for the first time. The Ottoman Empire found itself in this war in alliance with Germany as a result of many events. Thus, it joined an enormous war against its enemies in Iraq, Syria, Palestine, Caucasia and Dardanelles frontiers. Taking place during the time when the Ottoman Empire had financial difficulties, the battles revealed cooperation within the society. The Red Crescent Society contributed to the Ottoman army by supporting them materially and spiritually organising certain artistic activities. We see minority schools participating in these activities as well. The experience of the Red Crescent Society had in this period, contributed dramatically to the development and diversity of activities of the community. In this aspect it undertook overwhelming responsibilities both the soldiers who took part in the wars and people who needed help. In this study these material and spiritual support will be examined considering the artistic activities.

Keywords: *First World War, Red Crescent Society, Artistic Activities*

* Bu yazı, Akdeniz Üniversitesi ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi işbirliği ile Antalya'da 12-15 Kasım 2014 tarihinde düzenlenen *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı* adlı Uluslararası Sempozyumda sunulan bildirinin makale haline getirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, Fransız İhtilâli ve bir çeyrek yüzyıl süren ihtilâl savaşlarının, müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin bir neticesidir. Bu savaşın başlangıç noktası, 28 Haziran 1914 günü, Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesidir. Bunun neticesi olarak, Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilân etmesiyle Rusya'nın Sırbistan'ın ve Almanya'nın da Avusturya'nın arkasında yer alması, Avrupa'yı bir hafta içinde büyük bir savaşın içine çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın hızlı gelişiminde ise, 1908 Bosna- Hersek buhranından itibaren gerginleşen Sırbistan-Avusturya münâsebetleri teşkil etmektedir¹. Birinci Dünya Savaşı'nın temel nedeni ise ekonomi ve dünya hegemonyasının paylaşımı idi².

Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihi boyunca en fazla can ve mal kaybına sebep olan savaşlardan birisidir. Birinci Dünya Savaşı, dört yıl boyunca dünyanın dört bir yanında, denizlerde, ama ağırlıklı olarak Avrupa topraklarında süren çarpışmaların tamamıdır. Dört yıllık mücadele süresince savaşan devletler maddî ve manevî bütün imkânlarını seferber ettiklerinden, Birinci Dünya Savaşı ile “topyekûn savaş” kavramının ilk defa ortaya çıkmasına neden olmuştur³. Savaşla birlikte, evlerinde oturan kadınlar, savaşa giden erkeklerin yerine fabrikalarda çalışmak zorunda kaldılar. Yine kadınlar, memur olarak istihdam edildiler, girmeleri düşünülmemiş işlerde görev aldılar. Buna sadece Avrupa'nın kadınları değil, Osmanlı kadınları da dâhildir. Nitekim ilk defa olarak Maliye Nezareti'nde kadın memur görevlendirilmiş, sanayide çalışan kadın sayısı, dokuma ve tütün işleri hariç, alışılmışın dışında artmıştır⁴.

Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulurken, Osmanlı Devleti'nin girdiği Balkan Savaşı'nın bitmesinden henüz bir yıl, Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesinden de iki yıl geçmişti. Bu savaşlar Osmanlı Devleti için başarısızlıkla neticelenmiş, devlet her alanda büyük kayıplara uğramıştı. Aynı zamanda halkta büyük bir psikolojik tahribat yaratmıştı⁵. Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Osmanlı Devleti bu savaşın dışında kalamazdı. Özellikle Balkan Savaşları'nın başarısızlıkla neticelenmesi üzerine, Osmanlı Devleti varlığının idamesi için savaşmak ve kazanmak zorundaydı. En büyük ihtilaf Rusya ile olduğu için; Almanya'nın yanında yer almak da Osmanlı Devleti için kaçınılmaz bir çare olarak görülmekte idi.

¹ Armaoğlu 1991, s.100.

² Köni 2004, s.69.

³ Gülbay 2004, s.9.

⁴ Ortaylı 2014, s.13.

⁵ Karal 1996, s.379.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda yaşanan askerî çöküşten sonra ülkenin bağımsız kalmasının en önemli unsurlarından biri savunma gücü olan ordunun yeniden yapılanması teşkil etmekteydi. Ordunun kuvvetlendirilmesi, aynı zamanda devletin elinin de güçlendirilmesi demek olduğundan, ordu üzerindeki büyük Alman etkisi, Almanya'nın İstanbul üzerindeki politik etkinliğini de artırıyordu⁶.

Bu sırada yapılan gizli anlaşmalarla, İngiltere, Boğazları Rusya'ya vermişti ve Osmanlı Devleti, denge politikası ile mevcut durumunu korumaya çalışırken bundan habersizdi. Osmanlı Devleti tarafından istenilen toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, bu durum dikkate alınırca savaşa girmeyeceğini Londra'ya duyurmaya çalıştı. Osmanlı Devleti bütün diplomatik yolları denemesine rağmen İngiltere, Rusya'ya gereksinimi olmasından dolayı buna yanaşmadı⁷.

Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya bir araya gelerek Üçlü İttifak'ı meydana getirmişlerdi. Buna karşılık olarak, Fransa, İngiltere ve Rusya da Üçlü İtilaf adı verilen yeni bir blok/ittifak meydana getirdiler⁸.

29-30 Ekim 1914 gecesi Alman Amiral Wilhelm Souchon, Osmanlı Donanmasını alarak Karadeniz'e çıktı, Odessa ve Sivastopol gibi Rusya'nın limanlarını topa tuttu. Bunun üzerine Üçlü İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. İttihatçılar tarihte ilk defa Osmanlı ordusunu yabancı bir devletin emrine sokmuş, böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiştir⁹.

Osmanlı Devleti, birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Bu cepheler: Kafkasya Cephesi, Kanal Cephesi, Filistin-Suriye Cephesi, Irak Cephesi, Çanakkale Cephesi, Hicaz-Yemen Cephesi, Dobruca Cephesi, Galiçya Cephesi ve Makedonya Cephesi'dir¹⁰. Osmanlı ordusu tüm bu cephelerde büyük fedakârlıklar içinde savaşmış, ancak savaş içinde Almanya'nın başarısızlığa uğraması neticesinde, Osmanlı Devleti de yenik sayılmış, akabinde 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkesi ile bu ağır yenilgiyi kabullenmek zorunda kalmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı boyunca yaşadığı maddî ve manevî sıkıntıların giderilmesinde, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de birçok olumlu katkısı olmuştu. Günümüzde Kızılay adıyla hizmetini sürdüren bu güzide kurumumuzun arşivinde o dönemlere ait kayıtlar arasında devlete ve

⁶ Mühlman 2014, s.16-18.

⁷ Ateş 2007, s.55; Ayrıca bkz. Kent 2013, s.288-300.

⁸ Armaoğlu 1991, s.110. Ayrıca bkz. Akdağ 2014, s.96

⁹ Karpat 2012, s.95; Ayrıca bkz. Sorgun 2010, s.106; Akşin 1980, s.270- 278; Cemal Paşa 2010, s.134-140; Palmer 2014, s.352-353; Findley 2011, s.207-208; Kinross 2012, s.620-621.

¹⁰ Yalçın v.d. 2011, s.82-105; Ayrıca bkz. Akdağ 2014, s.98-100.

¹¹ Mumcu 1974, s.21-22.

ordumuza yaptıkları katkılara dair bilgiler mevcuttur. Makalemizde kurumun sanatsal faaliyetlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu

8 Ağustos 1864'te Cenevre'de, 16 devletin katılımıyla bir kongre tertiplendi ve kongrenin nihayetinde, delegelerin ortak kararıyla 22 Ağustos 1864 tarihli Cenevre sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme muharip devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilatı, hastahaneler, sağlık personeli ve gönüllü hemşirelerin durumlarıyla, sivil halk ve yaralılara yapılacak yardımlarla ilgili mevzuları kapsamaktaydı. Bunun yanında, kurtarıcı teşkilatta çalışanlar ile hastahaneler için beyaz zemin üzerine kızılhaç yapılması kabul edildi¹².

Osmanlı Devleti, Cenevre kararlarını ancak 5 Temmuz 1865'te imzalamıştır¹³. Arkasından 1867'de Paris'te toplanan Uluslararası Kızılhaç Sıhhiye Konferansı'nda Osmanlı Devleti resmen temsil edildi. 11 Haziran 1868 tarihinde 66 üyeden oluşan Mecrûhîn-i Asâkir-i Osmaniyye Cemiyeti kuruldu¹⁴. Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne yapılan müracaatta, devletlerin birçoğu, özellikle Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan Rusya, kızılhaça uymak koşuluyla cemiyetin sunduğu hilâl-i ahmer işaretinin kullanılmasını onayladı. Cemiyetin kurucuları 2 Nisan 1877'de toplanarak idâre heyetini belirlediler. Bu cemiyet, 14 Nisan 1877 tarihinde "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" adını alarak resmen teşekkül etmiş oldu¹⁵. II. Abdülhamid de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni himayesine aldığını bildirdi. İlk toplantısını Beşiktaş Sarayı'nda Paşa Dairesinde yapan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 14 Nisan 1877'de resmen kurulmuş oldu¹⁶.

¹² Çapa 2010, s.10. Cenevre sözleşmesinin hükümleri özetle şunlardı: **a.**Harp sahasında yararlanan askerleri ele geçiren taraf milliyet ayırmaksızın tedavi ettirecektir. **b.**Düşman eline düşen yaralılar tedavi şartıyla harp esiri sayılırlar. **c.**Harbi kazanan taraf yaralıların eşyalarını yağmadan koruyacaktır. **d.**Cesetler iyice muayene edildikten sonra defnedilecektir. **e.** Ölen askerlerin üzerinden çıkan kimlikler, imkân olunca karşı orduya ve mensup oldukları ülkelere bildirilecektir. **f.**Harpteki tarafların her biri, karşı tarafa ne kadar yaralı ve hasta olduğunu, ne kadar ölüm olduğunu bildirecektir. **g.**Yaralı ve hastalara yardım için savaşa katılan seyyar ve sabit sağlık heyetlerine saygı gösterilecek ve esir muamelesi yapılmayacaktır. Ancak her hükümet ordusundaki resmî sağlık heyetine yardım için izin verdiği cemiyetlerin adlarını, gerek daha sulh zamanlarında, gerek düşmanlığın başlangıç ve esnasında diğer tarafa bildirmeye mecburdur. **h.**Tarafsız bir ülkeye ve mensup olduğu sağlık yardım müesseseleri bir orduya katılacağı vakit, bunların istihdamlarından evvel durumu diğer tarafa bildirecektir. bkz. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi* (1329-1331), s.63-64. Ayrıca bkz. Besim Ömer, s.15-16.

¹³ Ahmed Mithad 1296, s.53.

¹⁴ Çapa 2010, s.12.

¹⁵ Besim Ömer, s.18.

¹⁶ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi* (1329-1331), s.28. Ayrıca bkz. Çapa 2010, s.12.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1911 yılında yeniden yapılanma içine girdi ve Cemiyetin fahrî başkanlığını Veliâhd Yusuf İzzettin Efendi üstlendi¹⁷. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp ve Balkan Savaşı'nda, Osmanlı ordusuna ve sivil halka büyük yararlıkları olmuştur¹⁸.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sanatsal Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk evresinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, yurt içinde ve yurt dışında teşkilatlanmaya hız vermiştir. Bu kapsamda, merkez ve şube yapılanmamasına gidilmemiş yerlerdeki, vali ve mutasarrıflara Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Dahiliye Vekaletince yazılar yazılarak faaliyete geçmeleri istenmiştir. Bunun yanında yurt dışında da Berlin, Viyana ve Budapeşte'de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Komiteleri kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde tedariki mümkün olmayan eşya, ilaç ve sağlık malzemeleri bu yerlerden sağlanmıştır¹⁹. Ayrıca Bosna-Hersek'te Osmanlı başşehbederinin gayretiyle meydana getirilen Osmanlı Hilâl-i Ahmer Yardım Komitesi'de tiyatro, konser düzenlemek ve çiçek satmak suretiyle yardım toplamıştır²⁰.

II. Meşrutiyetle birlikte toplum içinde kadınlar daha etkin olmaya başlamışlardır. Bunun neticesi olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi 1912 yılının başlarında kuruldu. Hanımlar Merkezi'nin fahrî başkanlığına başkadın Kâm-rân Hanım, fiili başkanlığına ise Mahmud Muhtar Paşa'nın hanımı Nimet Hanım seçildi. Ayrıca merkezin azâları arasında yönetim kademesindeki devlet adamlarının hanımlarıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucu azâlarının hanımları da yer almaktaydı²¹. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi kuruluş aşamasını gerçekleştirdikten sonra çalışmalarına hız vermiştir.

Balkan Savaşı sonunda, İstanbul'a, büyük kısmını kimsesiz kadın ve çocukların oluşturduğu büyük bir göçmen akını başlamıştı. Hanımlar merkezi 29 Mayıs 1913 tarihli toplantı sonucunda göçmenlere yardım için dârü's-sanâ'a kurulmasına karar verdi²². Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi tarafından 12 Haziran 1913 tarihinde yazılan yazıda kuruluş gayesi şöyle ifade ediliyordu:

Ahvâl-i hâzıra sebebiyle Rum ilinden Pâyıtaht-ı Osmâniyye'ye iltica eden muhâcirinden bîkes ve bîçâre kalan kadınlara ve şühedâ evlâdlarına sanat

¹⁷ Besim Ömer, s.20-21. Ayrıca gelişmeler için bkz. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi* (1329-1331), s.34-36.

¹⁸ Akgün ve Uluğdemir 1992; Çapa 1990.

¹⁹ Hacıfettahoğlu 2007, s.14.

²⁰ Çapa 2010, s.36.

²¹ *Türkiye Kızılay Derneği* 1950, s.16-19. Ayrıca bkz. Tepekaya ve Kaplan 2003, s.151.

²² Çapa 2010, s.47.

öğretmek ve bu vecihle felâketzedelerin mâişetlerini temîn eylemek niyeti ile Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi 29 Mayıs 1329 (11 Haziran 1913) celsesinde Azâ-yı Merkeziyyesinden bir heyet teşkil ve müstakilen idare etmek üzere bir dârü's- sanâ'a tesisini münâsip görmüş ve insâniyetperverâne zan eylediği bu maksadın Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umûmiyyesince tasvîb kılınacağı ümidinde bulunmuş olduğundan derhal işe başlamak üzere 500 lira talebine ve meblağın Hanımlar Heyeti Merkeziyyesi emrine tahsîsine karar verdiğini arz ile takdîm-i ihtirâmât eyleriz efendi²³.

Bu durum ertesini gün Umûmi Merkeze bildirildi. 20 Temmuz 1913 tarihinde dârü's-sanâ'a Cağaloğlu'nda küçük bir evde faaliyete geçti²⁴. Dârü's-sanâ'a ilk olarak, Türk el işlemelerini canlandırmak hususunda büyük bir gayret içine girmişti. Eski nakış işleri ve dokumalar toplandı. Bunların yanında Türk çinileri, vazoları ve tezhîp gibi el sanatları da değerlendirildi ve kopyalandı²⁵. Bu çalışmalar, ülkemizin kültürel varlıklarından olan el sanatlarının, farklı motiflerinin günümüze kadar ulaşmasını sağladı.

Dârü's-sanâ'a, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı üretimde, askerin ihtiyaçlarını da ön planda tutmuştur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti²⁶, savaşta zor durumda kalan kimsesiz çocukların ve dul kadınların gereksinimlerini karşılamak amacıyla ücreti karşılığı dârü's-sanâ'aya birtakım siparişler vermiştir. Dârü's-sanâ'a, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne hediye yoluyla da, çamaşır, eldiven, çorap ve hırka temin etmiştir²⁷. Her ay Dârü's-sanâ'anın hesapları Hanımlar Merkezince görevlendirilen dört kişilik hanım azâ tarafından denetleniyordu. 1913 Ağustosunda 15 kişiyi geçmeyen işçi sayısı, 1914'te 75, 1915'te 117 ve 1916'da 125 kişiye ulaştı. Dârü's-sanâ'anın faaliyete geçmesiyle birlikte yeni bir istihdam alanı yaratılmıştır. Bunun yanında, Türk millî motiflerinin hakim olduğu el işleri yaşatılarak sergilerde yerli ve yabancılara tanıtma imkânına vesile olmuştu²⁸. Bu sanat faaliyeti basında da yer almıştı. İkdâm Gazetesi konunun üzerinde önemle durmuş, burada korunan insanlara

²³ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü's-sanâ'ası Eytâm ve Erâmil-i Şühedâya Muâvenet, s.3-4.

²⁴ Çapa 2002, s.545

²⁵ Sezer 2014, s.314

²⁶ 1 Şubat 1919 tarihinde kurulmuş olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin görevi, orduya destek olmaktı. Cemiyetin kurucu ve yöneticileri: Sultan Mehmed Reşad, Talat Bey (Dahiliye Nazırı), Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Hayri Efendi (Şeyhülislam), Mehmed Said Halim Paşa (Sadrazam ve Hariciye Nazırı), Çürüksulu Mehmed Paşa (Nafia Nazırı), Cavid Bey (Maliye Nazırı), Ahmed Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), İbrahim Bey (Adliye Nazırı), Oskan Efendi (Posta Telgraf ve Telefon Nazırı), Ahmed Şükrü Bey (Maarif Nazırı), Süleyman Ebustani Efendi (Ticaret ve Ziraat Nazırı). Bkz. Tunaya 1984, s.448.

²⁷ Sezer 2014, s.314

²⁸ Çapa 2010, s.47.

sahip çıkmanın gerekliliğini şöyle vurgulamıştır; “Eğer müessese bunlara sahip çıkmazsa sonları ne olur? Zamanlarını nasıl geçirirler? Ekmeklerini nasıl kazanırlar? En büyük felaketler geçinememekten, iş bulamamaktan çıkmıyor mu?” şeklinde yaklaşımını ortaya koymuştur²⁹.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin fahrî başkanı Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi, Ekim 1914 tarihinde, Hanımlar Merkezini ziyaretinde, dârü's-sanâ'ada yapılan el işlerini takdirle andıktan sonra bir kısmını da satın almıştır³⁰. Bu şekilde dâr'üs-sanâ'anın faaliyetlerine ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur.

Dârü's-sanâ'anın yapmış olduğu çalışmalar Şubat 1917 yılında Mekteb-i Sultani'de teşhir edilmiştir. Yabancıların da ilgisini çeken bu serginin Viyana ve Berlin'de sergilenmesine karar verilmiştir³¹. Dârü's-sanâ'anın yapmış olduğu çalışmalar basında da yer bulmuştu. 14 Şubat 1917 tarihli Tanin Gazetesi'nde Dârü's-sanâ'anın faaliyetleri hakkında şu bilgiler verilmiştir³²:

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü's-sanâ'aya her gün devam ederek orada sabahtan akşama kadar çalışan 150 işçi var. Fakat işçiler bunlardan ibâret değildir. Bilakis hanelerde çalışan ve her hafta gelip bu müesseseden yeni işler alan 300 kadar asker ailesi var ki bu sayede Dârü's-sânâ'a 1500 kadar muhtaç kadın ve çocuk için hayat ve mâişet temin ediyor... Dârü's-sanâ'ada çalışan işçilerin öğle yemeklerini müessese verir ve sonra içlerinde hasta düşenler varsa bunları da tedavi ettirir. Görülüyor ki münhasıran hanımlar tarafından idare edilen bu güzel müessese-i milliye üç senelik bir zaman zarfında pek süratle inkişâf etmiş ve pek güzel eserler vücuda getirmiştir. 1500 kadar hayat için medâr-ı mâişet olmak ve bu suretle Hilâl-i Ahmere yardım etmek elbet büyük bir iştir. Fakat fikrimce müessesenin en büyük hizmeti bizim millî nakışlarımıza zamanın zevklerine ve ihtiyaçlarına muvaffak yeni bir vazî bir şekil inkişâf vermesindedir. Bu eseri idare eden hanım efendilerin yüksek bir terbiyeye mâlik buldukları aşikâr olmakla beraber çalışanların ne gibi mahrûmiyetler içinde yetişmiş olduklarını düşündükçe kadınlarımızın taşıdıkları istidâdlardan dolayı hayret ve takdir hissetmemek kabil olamaz. Ben bu takdirkârlardan biriyim ve kendi hesabıma biraz mahcûbum; çünkü memlekette ilk defa olarak müspet bir hareket-i milliye serî ve inkişâf içinde bu kadar güzel bir eser meydana getirdiğini gördümse bunun müessiri olduğumu itiraf mecburiyetindeyim.

²⁹ *İkdam Gazetesi* 6 Nisan 1914.

³⁰ Besim Ömer, s.134.

³¹ Akgün ve Uluğtekin 2000, s.160-161.

³² *Tanin Gazetesi* 14 Şubat 1917.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Heyet-i Merkeziyye’de şu kişiler yer alıyordu:

Reis Hüseyin Hilmi Paşa, Reis-i sâni Doktor Muallim Besim Ömer Paşa, Doktor Muallim Âkil Muhtar Paşa, Başkatib Doktor Adnan Bey, Umûmî Müfettiş Doktor Mehmed Ali Bey, Muhasebeci Hâmid Beyefendi, Veznedar Keresteciyan Efendi, Doktor Muallim Es’âd Paşa, İsmail Besim Paşa, Asadoryan Efendi, Besarya Efendi, Doktor Muallim Bahâeddin Şâkir Bey, Doktor Muallim Celâleddin Muhtâr Bey, Hüsnü Paşa, Doktor Hakkı Şinâsi Bey, Haydar Bey, Diran Kelekyan Efendi, Doktor Rıfât Bey, Sât’ı Bey, Tal’ât Beyefendi, Fakülte Reisi Muallim Ziyâ Nuri Paşa, Doktor Abidin Bey, Azmî Beyefendi, Doktor Ali Gâlib Bey, Fazlı Necib Bey, Doktor Kâsım İzzeddin Bey, Kemâl Ömer Bey, Doktor Lambiki Paşa, Mavro Kordato Efendi ve Yusuf Râzî Beyefendi³³.

1913 yılında Ramazan Bayramının ilk günü, Hilâl-i Ahmer çiçek günü olarak kabul edildi. Bu organizasyona toplumun her kesimi destek veriyordu. Örneğin, Hilâl-i Ahmer’in çiçek günü ile ilgili olarak Hahambaşı Hayım Naum, Hilâl-i Ahmer Reis-i sanisi Doktor Besim Ömer’e, Balat ve Kasımpaşa’da gerçekleştirmek istediği çiçek dağıtımını ile ilgili olarak 11 Temmuz 1333 (11 Temmuz 1917) tarihli yazısı ile bilgi vermiştir³⁴. Çiçek satışından bütçeye önemli miktarda gelir temin ediliyordu. Bu gelirin miktarı, 1914’te 1.515 lira, 1915’te 2.321 lira, 1916’da 1.528 lira, 1917’de 3.293 lira ve 1918’de 2.190 lira olmuştur³⁵.

“Hilâl-i Ahmer Çiçeği” faaliyetlerinin (Resim 1), cemiyet menfaatine en uygun şekilde gerçekleşmesi ve aksaklığa meydan verilmemesi için ayrıntılı çalışmalar yapılıyordu³⁶. Muhasebeci, Hesabat Müfettişi ve Merkez Umum azâsı tarafından Hilâl-i Ahmer Neşriyat ve Teşvikat Komisyonu Heyet-i Muhteremesine yazılan, Eylül 1912 tarihli yazıda, çiçek organizasyonun aksamaması, şimendifer ve vapur şirketlerinin biletlerinden alınacak paylar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir³⁷. 1914 yılında çiçek dağıtım işini hanımlar büyük bir özveriyle gerçekleştirmişlerdir³⁸.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı içerisinde toplumun yaralarını hafifletmek için hem asker hem de sivil halka büyük katkıları olmuştur. Bu katkıyı sağlamak için temin edilmesi gereken gelirin önemli bir kısmını sanatsal faaliyetlerden sağlamıştır.

³³ K.A. 728/62.1.

³⁴ K.A. 728/164.

³⁵ Çapa 2010, s.63.

³⁶ K.A. 728/119.

³⁷ K.A. 728/201, 728/201-1, 728/201-2

³⁸ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1330- 1334 Senelerine Aid Merkez- i Umumi Raporu*, s.59.

Resim 1: Yakalara Hilal-i Ahmer çiçeği takarak para toplayan kızlar.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin düzenlediği sanatsal faaliyetler kapsamında tiyatro³⁹, opera, müsâmere, balo gibi organizasyonlar büyük önem arz etmekteydi. Bu tür organizasyonlar ile maddî gelir sağlanması yanında toplumun moralinin de güçlendirilmesi sağlanıyordu.

Her yıl İstanbul'da Tokatlıyan Otelinde tertiplenen Osmanlı Hilâl-i Ahmer müsâmereleri, şehrin ileri gelenlerinin ilgi gösterdiği geleneksel bir eğlence haline gelmişti. Nitekim müsâmere geliri 1917 yılında en üst seviyesine ulaşarak, 5.732 liralık hâsılat toplandı⁴⁰.

Sanatsal faaliyetlerle elde edilen gelirler bir yazı ile Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bildiriliyordu. Örneğin, Eskişehir Şimendifer Tamir

³⁹ Osmanlı Devlet adamları sanatsal faaliyetlere büyük önem veriyorlardı. 1914'de Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Osmanlı donanmasını güçlendirmek gayesiyle Osmanlı Donanma Cemiyeti topluluğunu kurar. Topluluk tiyatro seyircisi yetiştirmenin yanında kadın oyuncular da dahil olmak üzere geniş bir oyuncu kadrosunu bünyesinde toplar. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte bu faaliyet sona erer. Bkz. Töre 1999, s.656. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl harpleri, toplumun her kesimini etkilediği gibi tiyatro sanatçıların da etkilemiştir. Uzun süren savaşların getirdiği psikolojik travmalar, Türk askerinin gösterdiği kahramanlıklar, kaybedilen topraklar, tiyatro eserlerinin önemli bir kısmının konusunu teşkil etmiştir. Bkz. Çetişli v.d. 2007, s.240. Birinci Dünya Savaşı'nı konu alan piyesler; Bulgurluzâde Rıza'nın *Caniler Saltanatı* (1914), Muhiddin Baba'nın *Halife Ordusu Mısır ve Kafkasta*, Muhiddin Mekki'nin *Vatan Daha Güzel*, Abdülhalim Hadi'nin *Şefka*, Aka Gündüz'ün *Muhterem Katil*, Mithat Cemal Kuntay'ın *Yirmisekiz Kanun-u evvel* (1918), İbrahim Aleaddin'in *Sulh ve Harp*, Fezullah Sacid'in *Yaradılış Cilvesi*. Bkz. Yalçın 2002, s.139-164.

⁴⁰ Çapa 2010, s.63.

Fabrikası Mühendisi Mösyö Obenig tarafından tertip edilen suarenin geliri olan 850.000 kuruşun postaneye yatırıldığının, Eskişehir kaymakamı tarafından Dersaâdet Hilâl-i Ahmer Merkezi Umûmiliği'ne bildirildiğini görüyoruz⁴¹.

Osmanlı Devleti'ndeki azınlık okullarının da sanatsal faaliyetlere katkı sağladığını görmekteyiz. Yozgat'ın Akdağmadeni kazasındaki Rum Mektebi Heyet-i Talimesi'nce 31 Kanun-i evvel 1330 (13 Ocak 1915) tarihinde icrâ edilen dramının geliri olan 2520 kuruşun posta teslim edildiği, Akdağmadeni Kaymakamı tarafından Dersaâdet Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti Âlisi'ne 15 Kanun-i sani 1330 (28 Ocak 1915) tarihli yazı haber verilmiştir⁴².

Balo komitesi namına, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reis-i sanisi Doktor Muallim Besim Ömer imzasıyla yazılan bir yazıda; "Hilâl-i Ahmer Hastahanesi" ve bir "Hastabakıcı Mektebi" tesis etmek arzulanıyor. Bu amaçla gelir sağlamak için, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın himayelerinde, 30 Kanun-i sani 1329 (12 Şubat 1914) tarihinde bir balo tertipleneceği belirtiliyor⁴³. Bu duyurudan sonra Sadrazam Halim Paşa'nın himayelerinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti menfaatine Pera Palas Otelî salonlarında "Büyük Balo" tertipleniyor. Bu balonun heyet-i fahriyesinde nazırlar, sefirler ve üst düzey devlet idarecileri bulunmaktadır⁴⁴. Böylece savaş sırasında görülen eksiklerin telafisi yanında hastahane ve mektep açmak gibi yatırımlar da hedefleniyordu.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına tertiplenen balolara biletleri iade eden "zevat" ile "balo ianatına iştirak etmek istemeyen şirketler" de olmuştur. Bu durum Hilâl-i Ahmer Balosu Veznedarı tarafından Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti Âlisi'ne bildirilmiştir⁴⁵. Buna karşılık Hilâl-i Ahmer balosuna katılan banka (yerli ve yabancı) ve şirketlerden toplam olarak 1076.86 Osmanlı Lirası toplanmıştır⁴⁶. Ayrıca balo için yapılan masrafların dökümü de çıkarılmıştır⁴⁷. Bu durum tertiplenen sanatsal faaliyetlerin nasıl düzenli bir şekilde yerine getirildiğini göstermektedir.

Tiyatro yönetmeni Burhaneddin Bey, Kumpanyası ile İzmir, Konya ve Ankara vilâyetlerine birer turne düzenlemek suretiyle, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine maddî katkı sağlamak istediğini ifade etmiştir⁴⁸.

⁴¹ K.A. 728/46 (7 Mart 1331/20 Mart 1915)

⁴² K.A. 728/43

⁴³ K.A. 728/62.4

⁴⁴ K.A. 728/93, 728/60.2.

⁴⁵ K.A. 728/35 (27 Mart 1330/9 Nisan 1914)

⁴⁶ K.A. 728/35.2

⁴⁷ K.A. 728/35.3 (24 Mart 1330/6 Nisan 1914)

⁴⁸ K.A. 728/55.2

6 Mayıs 1333 (6 Mayıs 1917) tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti menfaatine üç perdelik Eva Opereti sahnelenmiştir⁴⁹. 20 Şubat 1917 tarihinde tertiplenen konserin masrafı çıktıktan sonra kalan 3205 Osmanlı Lirası ve 28 kuruş Osmanlı Bankası'na aktarıldığı Cemiyetin Müsâmere Heyetine bildirilmiştir⁵⁰.

Osmanlı Donanma Cemiyeti Merkezi Umûmisi tarafından Şehzâdebaşı'nda Millet Tiyatrosu'nda "Hilâl-i Ahmer Çiçeği" adlı piyes için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Muhteremesi Riyâseti Celilesi'ne 4 Temmuz 1331 (17 Temmuz 1915) tarihli yazı ile kıyafet tedariki konusunda yardım istenmiştir. İade edilmek üzere istenilen kıyafetler, on kat kadın ve on beş kat erkek elbisesiyle bir adet doktor hastahane gömleğini kapsamaktadır⁵¹. Bu örnek, Birinci Dünya Savaşı'nda cemiyetlerin nasıl bir yardımlaşma faaliyeti içinde olduğunu göstermektedir.

Hilâl-i Ahmer Müsâmere Heyeti Namına, Reis, Üsküdar Mutasarrıfı Süleyman Kani, tertiplenen konserlere ait hâsılatın Hilâl-i Ahmer Umûmisi veznesine nakten teslim edildiği belirtirmekte⁵². Beşinci Kolordu-yu Hümâyûn Sertabib Vekili Mustafa Ali tarafından, Ankara'dan 23 Eylül 1330 (31 Kasım 1914) tarihinde Dersaâdet Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi Reis-i Sani'liğine yazılan yazıda, düzenlenen müsâmereden elde edilen 5315.60 kuruşun posta teslimatı ile gönderildiği belirtilmektedir⁵³. Bu evrakta, durumun gazete ile ilan edilmesi istenmekte, böylece kamuoyu aydınlatıldığı gibi bu tür sanatsal faaliyetlere ivme kazandırılması amaçlanmaktadır.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri, gazetelerde haber yapılmak suretiyle topluma aktarılıyordu. 3 Haziran 1915 tarihinde Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi tarafından tertiplenen konsere viyolonist Zeki Bey iştirak etmiştir. Bu konserin duyurusu, 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915) tarihinde "Mecrûh Gazilerimizin Şefkatli Validesi Hilâl-i Ahmer Menfaatine" şeklinde Sabah Gazetesi'nde yayımlanmıştır⁵⁴. Bu konserden elde edilen gelir, Hilâl-i Ahmer Merkezi Umûmisi veznesine yatırılmıştır⁵⁵.

Bazen gerçekleştirilecek oyunlara müdahale de oluyordu. Örneğin, Dârü'l-bedâyi Osmanî⁵⁶ müdürü tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Âlisi'ne

⁴⁹ K.A. 728/63, 29, K.A. 728/63.13.

⁵⁰ K.A. 728/12

⁵¹ K.A. 728/47

⁵² K.A. 728/44 (26 Şubat 1330/11 Mart 1915)

⁵³ K.A. 728/40

⁵⁴ *Sabah Gazetesi* 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915)

⁵⁵ *Tasvir- i Efkâr* 25 Mayıs 1331(6 Haziran 1915)

⁵⁶ Dârü'l-bedâyi, Şehremin Cemil Paşa tarafından 1914'de bir müzik ve tiyatro okulu olarak kuruldu. Dârü'l-bedâyi, ünlü tiyatro adamı André Antoine'un yol göstericiliğiyle 27 Ekim 1914

yazılan yazıda Dârü'l-bedâyi Osmanî müdavimini tarafından temsil edilmesine karar verilen “Büyük Paris” piyesinin ikinci provası esnasında sahibi Celaleddin Bey tarafından makul olmayan mülâhazası neticesinde piyesin oynanmadığı ifade edilmektedir⁵⁷.

Ferah Tiyatrosu⁵⁸ mutasarrıfı Mehmed Celaleddin, “*Umûmiyetle masârif-i kumpanyaya aid hâsılat-ı umûmiyeden yüzde otuzu cemiyete, yüzde yetmiş de kumpanyaya; Kumpanya harbin sonuna kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namıyla hizmet edecek; verilecek umûm müsâmelerde elden bilet tevzi edilecek. İşbu şerait dâhilinde kabul edildiği takdirde kumpanya cemiyetin emrine âmâdedir*” şeklinde Cemiyet’e teklifte bulunmuştur⁵⁹.

Osmanlı Devleti, savaş sırasında Dârü'l-aceze’ye gelir temin etmek amacıyla yeni bir düzenlemeye gitmiştir. 16 Kanun-ı sani 1311 (28 Ocak 1896) tarihli Men’i Teseülün Nizâm-nâmesinin yedinci maddesine ek yapılmıştır. Buna göre; “*Her ne nâm ve menfaate olur ise olsun tiyatro vesâir lu’bbiyat mahallerini işletenler duhûliye biletler esmanından şehir-i emanetince Dârü'l-aceze’ye aid olmak üzere istifâ olunacak mebâlig-i i’tâdan istinkâf veya ketm etdikleri takdirde mezkûr mahallerde lu’bbiyat icrâsı zabıtaca men olunacaktır.*” Bu nizâm-nâme 13 Temmuz 1331 (26 Temmuz 1915) tarihinde Mehmed Reşad imzasıyla uygulamaya sokulmuştur⁶⁰. Devlet bu konu üzerinde titizlikle durmuş olup, Tepebaşı Belediye Bahçesi ve Tiyatroları duhûliye biletleri esmanından ödemelerini yapmıştır⁶¹.

Birinci Dünya Savaşı’nda hastahanelerin yükünün çok artmasından dolayı, Tepebaşı’ndaki kışlık tiyatrodaki⁶², Feriköy, Rami ve Gümüşsuyu hastahanelerinin menfaatine verilecek müsâmereye Harbiye Nazırı Enver Paşa⁶³ ve Adliye Nazırı İbrahim Bey’in⁶⁴ 5 Osmanlı Lirası ödemek suretiyle bilet almışlardır. Bu şekilde de yöneticiler topluma örnek teşkil ediyorlardı.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına yurt dışında da sanatsal faaliyetler yapılmaktaydı. Bâb-ı Âli Nezâret-i Hâriciye Tercüme Müdüriyeti tarafından padişaha bildirilen yazıda, 30 Ekim 1917 tarihinde Almanya’nın

tarihinde açıldı. Tiyatro ve müzik bölümlerindeki öğretmenlerinin kimi tiyatrocu, kimi tiyatro yazarıydı. İlk gösteri, 13 Ocak 1915 tarihinde tatbikat salonunda verildi. And 1994, s.145. Ayrıca bkz. Nutku 1999, s.667.

⁵⁷ K.A. 728/42 (10 Kanun-i sani 1330)

⁵⁸ 1911’de inşa edildi. II. Meşrutiyet’in yarattığı canlı tiyatro ortamında birçok topluluk burada oyunlar sahneledi. Bkz. “Ferah Tiyatrosu” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, s.291.

⁵⁹ K.A. 728/41 (8 Kanun- i evvel 1330/21 Aralık 1914)

⁶⁰ K.A. 728/50

⁶¹ K.A. 728/150

⁶² Durudoğan 1994, s.250

⁶³ K.A. 728/28.1

⁶⁴ K.A. 728/30.1

Drest şehrinde tertiplenen müzikli müsâmerenin çok güzel bir şekilde gerçekleştiği ifade edilmektedir⁶⁵.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'yla yorgun düşmüş, ardından gelen Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı toplumu büyük bir bunalıma girmişti. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda büyük yararlıkları olan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nda da cephedeki askerden siviline kadar tüm toplum kesimlerine şefkat elini uzatmıştı.

Balkan Savaşı neticesinde, Balkanlar'dan Osmanlı Devleti'ne büyük bir göç akını başlamıştı. Bu göç ile gelen çocuklar, kızlar ve kadınlara yardım etmek amacıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü's-sanâ'asını açmıştır. Burada bu insanlar iş sahibi yapıldığı gibi, topluma hızlı bir şekilde adapte olması sağlanıyordu. Dârü's-sanâ'a da üretilen el işlemleri, Türk el işleme sanatının yaşatılması ve geliştirilmesi konusunda büyük katkısı oluyordu. Bu elişleri yurt dışında da rağbet görüyordu.

Cemiyet'in sanatsal faaliyetlerinin çok önemli bir başka boyutu da tiyatro, opera, müsâmere tertipleme suretiyle, maddî gelir elde etmesidir. Elde edilen gelirlerle sağlık alanında yeni yatırımlar yapılıyor, yurt içinden tedariki mümkün olmayan sağlık malzemeleri yurt dışından getirilmek suretiyle yaralı askerlerin tedavisinde kullanılıyordu. Bu sağlık hizmetlerinden ordunun yanında sivil halkta istifade ediyordu.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin sanatsal faaliyetlerinin manevî bir boyutu da vardı. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumu üzerinde büyük bir sarsıntı yaratmıştı. Bu durumu hafifletmekte sahne sanatlarının önemli etkisi olmuştur. Toplumun ilgisi sanatsal faaliyetlere çekilmek suretiyle, toplumun morali yüksek tutulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sanatsal faaliyetler düzenlemek suretiyle de Osmanlı modernleşmesine de katkı sağlıyordu. Çünkü Batılı yaşam tarzını aktarmada, Batılı dram sanatlarından opera ve tiyatro, büyük önem arz etmekteydi. Bu kültürel organizasyonlar, toplumsal hayatta devamlılık sağlamak suretiyle, toplumun ilgisini savaştan başka alanlara çekmesi gibi bir işlevi de söz konusuydu. Netice itibarıyla, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin sanatsal faaliyetleri, topluma hem maddî hem de manevî yönden katkısı olmuştur.

⁶⁵ B.O.A.HR.TO. 547/63

KAYNAKLAR

a. Kızılay Arşivi Belgeleri

K.A.	728/12
K.A.	728/28.1
K.A.	728/30.1
K.A.	728/35
K.A.	728/35.2
K.A.	728/35.3
K.A.	728/40-44
K.A.	728/46-47
K.A.	728/50
K.A.	728/55.2
K.A.	728/62.4
K.A.	728/63.29
K.A.	728/119
K.A.	728/164
K.A.	728/201
K.A.	728/201-1
K.A.	728/201-2
K:A:	728/150

b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA.HR.TO. 547/63

c. Gazeteler

İkdam Gazetesi
Sabah Gazetesi
Tanin Gazetesi

d. Telif Eserler

“Ferah Tiyatrosu” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul 1994, s.291

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1329-1331) Salnamesi. İstanbul, 1913

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1330- 1334 Senelerine Aid Merkez- i Umumi Raporu, 1335.

Türkiye Kızılay Derneği, 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Ankara, 1950.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dâr-üs-sanâ'ası sanâ'ası Eytâm ve Erâmil-i Şühedâya Muâvenet, İstanbul 1339

Ahmed Midhat 1296 Ahmed Midhat, *Hilâl-i Ahmer*, İstanbul.

Akdağ 2014 Ömer Akdağ, *Türk İnkılâp Tarihi*, Konya.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sanatsal Faaliyetleri

Akgün ve Uluğtekin 1992

Seçil Akgün - Murat Uluğtekin, "Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı" *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:3, s.17-184.

Akgün ve Uluğtekin 2000

Seçil Akgün - Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt: I, Beyda Yayınevi, Ankara.

Akşin 1980

Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

And 1994

Metin And, "Şehir Tiyatroları" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul 1994, s.145-146.

Armaoğlu 1991

Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt: I, İş Bankası Yayınları, Ankara.

Ateş 2007

Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Besim Ömer

Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmere Dair Konferans*. İstanbul, tarihsiz.

Çapa 1990

Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)" *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:1, s.89-125.

Çapa 2002

Mesut Çapa, "Kızılay" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 25, s.544-546.

Çapa 2010

Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Rıhtım Ajans ve Yayınevi, Ankara.

Cemal Paşa 2010

Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Haz.: Alpay Kabacalı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Çetişli vd. 2007

"İkinci Meşrutiyet Döneminde Ortaya Çıkan Fikrî, Siyasî Hareketler ve Türk Edebiyatına Yansımaları" *İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, (Haz.: İsmail Çetişli, Nurullah Çetin, Abide Doğan v.d.), Akçağ Yayınları, Ankara, s.125-364.

Durudoğan 1994

Seza Durudoğan, "Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul, s.250-251.

Findley 2011

Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, (Çev.: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul.

Gülbay 2004

Burak Gülbay, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Hacıfettahoğlu 2007

İsmail Hacıfettahoğlu, *Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara

İnal 2013

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cüz: XI.-XIV., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

- Karal 1996 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Karpat 2012 Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kent 2013 Maria Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’ nun Sonu 1900-1923” *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, s.263-309.
- Kinross 2012 Lord Kinross, *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Köni 2014 Hasan Köni, “I. Dünya Savaşında Büyük Güçlerin İstihbaratı ve Propagandaları” *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Kripto Yayınları, Ankara, s.65-86.
- Mühlman 2014 Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Nutku 1999 Özdemir Nutku, “Darülbeydi’den İstanbul Şehir Tiyatrolarına” *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Ankara, s.667-675.
- Ortaylı 2014 İlber Ortaylı, “100.Yılında Birinci Cihan Harbi” *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Kripto Yayınları, Ankara, s.9-16.
- Palmer 2014 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (Çev.: Belkıs Çorakçı Dişbudak), Alfa Basım Yayım Dağıtım San., İstanbul.
- Sezer 2014 Cemal Sezer, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Dâr-üs-Sanâ’ası” *History Studies; International Journal of History*, Volume: 6, s.311-322
- Sorgun 2010 Taylan Sorgun, *Halil Paşa, İttihad ve Terakki’den Cumhuriyet’e*, Destek Yayınevi, İstanbul.
- Tepekaya ve Kaplan 2003 Muzaffer Tepekaya - Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, s.147-202.
- Töre 1999 Enver Töre “Osmanlı Devleti’nde Tiyatro” *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Ankara, s.650-659.
- Tunaya 1984 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yalçın 2002 Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yalçın v.d. 2011 Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Ali Akbulut v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.